

СПІВПРАЦЯ АРМІЇ І ЦЕРКВИ ЯК ЧИННИК ФОРМУВАННЯ ДУХОВНОСТІ В УКРАЇНСЬКОМУ ВІЙСЬКУ

У статті розкрито роль духовності в історії українського війська та особливості співпраці армії й церкви в умовах трансформаційних процесів в українському суспільстві.

Сьогодні український народ будує власну незалежну, демократичну, правову, соціальну державу в мирних умовах. Тому особливо важливим є виховання патріота Батьківщини, який би свідомо виконував свої обов'язки із захисту недоторканості кордонів країни, для якого проголошені державою гуманістичні цінності були б не просто абстрактними поняттями, а отримали реалізацію на рівні особистісних переконань. Це стосується, насамперед, молодого покоління – майбутніх захисників Вітчизни.

Молодь – це не тільки майбутнє, вона є живим сьогоденням. І важливо зрозуміти, наскільки вже сьогодні молоде покоління визначає зміст і характер завтрашнього дня нашого суспільства, країни, наскільки несе в собі дух нового часу, кращі зразки моральності й духовності.

Духовність людини є найважливішим інструментом, що здійснює суттєвий вплив на формування її моральних принципів і цінностей, орієнтує особисту поведінку відповідно до діючих у суспільстві правил та зразків, традицій, знаходячи вияв у таких якостях, як відповідальність, дисциплінованість, толерантність, фізична й духовна гармонія, високий моральний дух, самовіддача й самовідданість. Духовність людини формується відповідно до сучасних реалій завдяки цілеспрямованому впливу на свідомість кожної особистості, що сприяє закріпленню не тільки алгоритму необхідної поведінки, а й досягненню відповідного професіоналізму при виконанні громадських та службових завдань. У цілому духовність виступає однією з найголовніших складових високої морально-психологічної стійкості захисників Батьківщини.

Проблема формування духовних якостей військовослужбовців стала предметом досліджень багатьох науковців, зокрема: Афоніна Е., Білієнка Ю., Герасименка В., Коханчука Р., Мовчана П., Свистунова С., Темка Г., Требіна М. та інших.

Мета цієї статті – показати роль духовності в умовах радикальної трансформації українського суспільства та запропонувати деякі напрямки діяльності щодо формування духовних якостей молоді в сучасному суспільстві.

Збройні сили – це свідомо створений соціальний інститут держави, який об'єднує в собі патріотично налаштованих, самовідданих людей, готових вірою й правдою служити народові. Армія неможлива без високої свідомої дисципліни й глибокої переконаності особового складу в праведності виконання своїх обов'язків. Вона гасить у душах військовослужбовців ліню і похоть розбрату, приковує волю до військової честі, почуття єдності й солідарності до своєї військової частини, а серце – до Батьківщини; це школа характеру й державно-патріотичного служіння.

Армія повинна бути потужною й ефективною. Інакше вона стає економічним тягарем держави, тому що матеріальні засоби держави йдуть не на забезпечення її боєздатності, а на підтримку нікому не потрібного в сучасній війні "театрального реквізиту". Армія передусім повинна бути потужною для того, щоб не було війни, щоб своєю слабкістю не провокувати ворога на напад.

У перехідний період в армії (як і в суспільстві в цілому) загострюються практично всі існуючі соціальні проблеми. Це стосується таких "традиційних" для армії всіх країн явищ, як "дідівщина", протекціонізм, міжнаціональні конфлікти, зловживання службовим становищем, девіантна поведінка (алкоголізм, наркоманія тощо), формування кланово-корумпованого прошарку в офіцерському середовищі. Причинами загострення цих та інших проблем є характерні для перехідного суспільства "розмивання" нормативно-ціннісної системи, яка регулює поведінку людей, послаблення соціального контролю, загострення соціальних конфліктів в армійському середовищі.

В умовах загальної кризи все більше військовослужбовців Збройних Сил України звертають свої погляди до релігії, яка має великий досвід боротьби зі злом як у сфері суспільних відносин, так і в душі окремої людини. Цей дорогоцінний досвід нагромаджувався багатьма сотнями поколінь і відмовлятися від нього не тільки не етично, а й нерозумно. Вічні істини не потребують поправок і заміन. Насильницьке вилучення їх із нашого життя протягом 70-ти останніх років призвело до трагічних наслідків: зuboжіння і духовної деградації нації [1:24].

Релігія завжди виступала своєрідною духовно-моральною опорою суспільства, і тому на сучасному етапі може стати важливим фактором цілісного духовного і культурного самовітворення нації. Існуючи протягом століть, вона тісно перепліталася з національною самосвідомістю людей, взаємодіяла з національними культурами, звичаями, традиціями, обрядами, глибоко проникла в сферу побуту. Релігія набула здатності виражати прагнення людей до національної незалежності, що нерідко давало їй можливість служити прапором у національно-визвольних рухах [2: 17].

Історія держав і народів від найдавніших часів і до сьогодення доводить, що ніколи не існувало жодного племені й ні однієї громади, які не сповідали б будь-якої релігії, і що релігійно-моральні принципи для всіх правителів держав і законодавців служили необхідною підставою для видання законів. Кожна людина щохвилини стикається з найрізноманітнішими гарними або дурними вчинками оточуючих її людей і сама діє

залежно від характеру, звичок, понять, сили волі, обставин та інших чинників. Що ж їй допомагає зробити вибір між добрим, похвальним і протилежним моральності, злочинним? Насамперед, звісно, совість, звичай, закони та ін. Але закон доступний далеко не кожному, він, зазвичай, звертається більше до розуму, ніж до серця, і не стільки наставляє на добрі справи, скільки забороняє й карає за різні провини та злочини. До виконання ж своїх вимог закон надає тільки деякі зовнішні спонукання, однак не дає людині ніяких сил для виконання цих вимог.

Інша справа – релігія. Вона збуджує в людині добрі почуття, обіймає всі духовні сили людини й, роблячи її причетною до Божественного принципу, допомагає їй застосувати моральні переконання. Релігія наставляє невпевненого, втішає засмучених, підкріплює слабких, надаючи їм необхідні сили для виконання свого суспільного обов'язку.

Яскраві приклади впливу релігійної віри на воїнів має історія Збройних Сил України. Перші дані про діяльність військового духовенства на Русі відомі з XII століття. Ще під час походу на половців у 1111 р. князь Володимир Мономах поставив попереду війська священиків, які їхали і співали тропарі та кондаки на честь Чесного Хреста та Пресвятої Богородиці.

З історії відомо, що споконвічною ідеєю наших предків була ідея захисту, а не захоплення чужих земель. "Так не посоромимо землі руської!" – ці слова київського князя Святослава можуть бути лейтмотивом всієї бойової історії збройних сил. Із середини XIII століття з утратою державного суверенітету, ослабленням політичної ролі киеворуської землі патріотична ідея поступилася місцем локальним закликам. Починаючи з другої половини XIV століття, заклик "За землю руську!" відродився в сполученні з іншим: "За віру православну!". Православ'я об'єднувало слов'ян у боротьбі за державну незалежність, персоніфікуючи й надихаючи на боротьбу [3: 54].

На Запорізькій Січі постійно перебували капелани. Вони склали присягу на вірність Запорізькому Кошу, були непитущими й неодруженими. Священик міг отримати парафію тільки після відповідного рішення начальника січових церков і висвяти Київським митрополитом з видачею архіпастирської грамоти. Залишеному на рік священику надавалися, згідно з рішенням січової старшини, рівна кількість куренів, що фактично утворювали парафію, в якій вони мали сповідати, причащати, відспівувати та керувати духовним життям [3: 53].

Неписаним правилом для воїнів було стояти на смерть за батька й брата, матір і дружину, за рідну землю. Вірність військовому обов'язку скріплювалася усною присягою, клятвою на зброї та перед Богом. У військових походах і боях виховувалися взаємодопомога, товарицькість, сміливість, героїзм, презирство до смерті в ім'я захисту Батьківщини. Поступово ці якості стали основою патріотизму як найважливішого феномена в соціально-політичному й духовному розвитку нашого суспільства.

У роки правління Петра I патріотизм набуває характеру державної ідеології, вважається вищим за всі цінності і чесноти, а головним девізом народів Росії стають слова: "Бог, Цар і Вітчизна". З того часу виховання в армії ґрунтується на положенні: солдат служить не заради честі й слави своєї або імператора, а в інтересах держави.

Відомий російський полководець О.В. Суворов вважав (і був особисто переконаний), що молитва, залучаючи до себе допомогу Божу, зміцнює людину й сильно піднімає її дух. Жодної битви він не починав і не закінчував без молитви. Перед битвою, помолившись Богові й "благословивши всіх, О.В. Суворов коротко, але сильно нагадував усім про обов'язок перед Богом, Царем і Вітчизною" [4].

Під час Великої Вітчизняної війни, коли вирішувалося питання про долю нашої Батьківщини, народ і армія виявили небувалий за силою патріотизм, який став основою духовно-моральної переваги над нацистською Німеччиною. Згадуючи важкі дні битви за Москву, Г.К. Жуков відзначав, що "не бруд і не морози зупинили гітлерівські війська після їхнього прориву до Вязьми й виходу на підступи до столиці. Не погода, а люди, радянські люди! Це були особливі, незабутні дні, коли єдине для всього радянського народу прагнення відстояти Батьківщину й найбільший патріотизм піднімали людей на подвиг" [5: 101].

Коли ворог підійшов до передмість Москви, Верховний Головнокомандувач Й. Сталін опинився в скрутному становищі. Він змушений був звернутися до останнього (або до першого!) засобу – духовної сили народу. Адже Й. Сталін і сам колись учився в духовній семінарії. Він правильніше й швидше, ніж хто-небудь з інших партійних керівників, усвідомив, яка "їжа" потрібна в цей час солдатам: саме духовна! Звертаючись до воїнів, які йдуть на фронт, Й. Сталін 7 листопада 1941 року вимовив саме ті слова, що так були необхідні воїнам, які йшли на смертну битву. Він із Красної Площі виголосив промову, почуту всією країною: "Війна, що ви ведете, є війною визвольною, війною справедливою. Нехай надихає вас у цій війні мужній образ наших великих предків Олександра Невського, Дмитрія Донського, Кузьми Мініна, Дмитрія Пожарського, Олександра Суворова, Михайла Кутузова..." [6: 40]. Й. Сталін назвав шанованих у народі святих і подвижників землі руської.

Розглядаючи історію українського війська та взявши до уваги вище наведені міркування, можна сформулювати деякі аспекти щодо ролі духовності в українському війську.

Духовність – необхідна умова існування війська. Вона породжує прагнення до досконалості, прищеплює праведну й благословенну любов до Батьківщини, що, на думку І. Ільїна, є життєвою, духовною силою, сформованою саме духовним самовизначенням, безпосереднім духовним досвідом, участю в духовному житті: "...країна буде існувати, рости й квітнути, якщо в ній запанує дух честі, служіння й вірності; тому що дух безчестя, жадібності й зрадництва поведе її знову ... по шляхах ганьби й безсилля" [7: 33].

Формувати духовність неможливо без інтелектуального піднесення армії, яка повинна бути насамперед високоосвіченою силою, тому що "нині воюють не стільки зброєю, скільки розумом" (Ф. Достоевський), і військово мистецтво досягає найвищого розквіту в народів цивілізованих, культурних, діяльних, даючи їм у руки "наукові" засоби ведення війни" [8: 166].

Інтелектуальний розвиток, на нашу думку, починається з моральної, пізнавальної діяльності вирішенням таких основних завдань:

Засвоєння духовної спадщини української армії й флоту, поданої в численних книгах і статтях із таких тем: військова історія, державна оборона, військові реформи, стратегія, військово мистецтво, козацтво, навчання й виховання, традиції та інших.

Ознайомлення військовослужбовців з думками й ідеями предків допоможе знайти духовну підтримку для вирішення багатьох сучасних проблем української військової сили. Моральними прикладами й зразками для наслідування є подвиги таких людей, як Б. Хмельницький, І. Виговський, І. Мазепа та багатьох інших, кожен з яких заслужив окремого подання в сучасній вітчизняній і світовій військовій літературі.

Критичне вивчення загальної й військової історії України стає життєво необхідним завданням. Її вирішення забезпечить історичну наступність, відновить історичну пам'ять, буде сприяти формуванню національної свідомості, любові до Батьківщини й військової культури. Всі наші попередні й сьогоднішні омани та помилки значною мірою породжуються відсутністю правдивого, істинного, повного подання про свою власну історію, знання якої дає досвід, розуміння й дозволяє визначити спрямованість розвитку.

Творче опанування іноземної військової культури замість сліпого копіювання є необхідною умовою для створення досконалого війська. Наша військова традиція споконвічно ґрунтувалася на творчому застосуванні зарубіжного досвіду. Він запозичувався в ході воєн як з розвиненими, так і з відсталіми державами. Окремі руські загоны перебували на службі в інших держав (наприклад, Візантії); у своїх походах руські князі активно використовували наймані війська варягів, болгар, печенігів, половців, інших племен і народів. Ратна мудрість (теоретично й практично) переймалася в татар, шведів, литовців, поляків, голландців, французів, німців. На початку XVIII століття регулярна армія й флот Росії створювалися Петром Великим на основі західної "військової науки й військового мистецтва", при особистій участі іноземних військових фахівців.

Духовні якості мають для воїна винятково важливе значення. Духовність передбачає віру в Бога. "Уявіть собі – як це було за старих часів – десятки мільйонів віруючих у Бога й сильно люблячих свою батьківщину людей, натхненні однією молитвою: "Господи, допоможи Нам! (якщо, наприклад, йшла війна). Вони виходили із храму звеличеними, з напливом жагучої нервової сили, з нескоримим бажанням вичерпати всі засоби для оборони. Десятки мільйонів воїв з'єднувалися в одну, могутню, здобували безстрашність, що не могла не увінчатися чудом: перемогою" [9: 9-10].

Традиції української армії невід'ємно пов'язані з Росією, яка завжди була багатонаціональною державою. Представники російської армії були й різного віросповідання, що ніяк не відбивалося на корпоративній спайці серед різних представників військового братерства. Ось як описав Олександр Купрін у повісті "Юнкера" процедуру прийняття присяги в Олександрівському училищі в кінці XIX століття в Москві (зауважимо, що й сам письменник колись був випускником цього славетного військового училища): "Всі чотири роти, чотириста чоловік, неквапливо виливаються на великий внутрішній навчальний плац, і вибудовуються у взводні колони; на правому фланзі юнкери старшого курсу із гвинтівками; на лівому першокурсники без зброї. Перед строем священники: православний – за аналоєм, у золотій ризі; католицький – у чорній сутані, із чотирикутною шапочкою на голові; лютеранський у довгому, нижче колін сюртуку, з комірця якого виступає велика білосніжна краватка; магометанський мулла – у біло-зеленій чалмі" [10: 186]. Як бачимо, приналежність воїна до тієї чи іншої конфесії була нормальним явищем у російській армії й не створювала в середині військового колективу міжнаціонального й міжконфесійного антагонізму. Віра в Бога, незалежно від релігії, яку сповідував воїн, була основою його духовності. Такий підхід не втратив актуальності й у наші дні.

Особистісна самодостатність і духовність – вищі, інтегральні якості воїна. Вони можуть бути вельми розвиненими, а можуть бути і зовсім відсутні в людині. Виявити ці якості здатний не кожен. Ризикнути не на карті, не в кабінеті, а в дійсності, перед грізним ворогом, без наказу ризикнути життям багатьох людей, втратою зброї і прапорів, ризикнути втратою довіреної ділянки позиції, ризикнути, нарешті, всією своєю репутацією може не кожний, а тільки високодуховна особистість, яка вихована на високих поняттях обов'язку й шляхетності, яка має високі моральні якості.

Роль духовного фактора у життєдіяльності військ досить ґрунтовно підкреслював англійський психолог Н. Коупленд: "...Моральний стан – це питання життя і смерті. Цим не можна нехтувати. Кожна добре організована армія зацікавлена у високому рівні бойової підготовки своїх військ і, коли це можливо, у забезпеченні їх кращою зброєю, щоб створити матеріальну перевагу над противником. Однак матеріальна перевага є не такою важливою, як моральна. Для армії небезпечнішим є низький моральний стан військ, ніж нестача боеприпасів" [11: 12].

Сьогодні в українському суспільстві здійснюються певні потуги щодо відродження духовності. Так, згідно з Указом Президента України "Основні напрямки розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян", визначено основні напрямки духовного виховання наших громадян, а саме:

- ствердження в громадській свідомості історичних здобутків українського народу;
- сприяння ствердженню соціального оптимізму в світогляді населення;
- виховання високої політичної культури та трудової моралі громадян;

- запобігання негативному впливу на свідомість громадян інформації, яка містить елементи жорстокості, насильства, розпусти, пропагує наркоманію, алкоголізм і паління;
- впровадження в суспільну свідомість переваг здорового способу життя;
- надання комплексної соціально-психологічної допомоги найменш захищеним верствам населення [12: 6].

На формування духовності військовослужбовців значний вплив має соціальне середовище. Незадовільний стан освіти, науки, культури, охорони здоров'я, високий рівень злочинності в суспільстві, з одного боку, з іншого – низький рівень матеріального забезпечення, соціальної захищеності військовослужбовців становлять одну з головних причин занепаду морально-психологічного стану.

Про наявність проблем у розвитку духовності військовослужбовців свідчать сьогодні як соціологічні дослідження, опубліковані у пресі, так і аналіз практичного досвіду військ. Це проявляється, насамперед, через групи правопорушень, які ще не вдалося нейтралізувати: нестатутні стосунки між військовослужбовцями загострюються, злочини на підставі ухилення від військової служби в загальній структурі правопорушень складають 46%; не припиняються злочини у формі безчинств щодо місцевого населення; не вдається належним чином забезпечити збереження військового майна, не допускати крадіжок державного майна; проблема забезпечення збереження зброї залишається невирішеною, гострою є проблема забезпечення охорони життя і здоров'я особового складу [2: 15].

Ієрархи українських церков досить прихильно ставляться до служіння в армії. І Українська православна церква Київського патріархату, і Українська православна церква Московського патріархату, і Українська греко-католицька, і Українська автокефальна православна церкви мають відповідальних осіб (а іноді й спеціальні підрозділи) для служіння серед військових. На необхідність налагодити релігійну роботу серед військовослужбовців указують також іудейські й ісламські лідери.

Релігійні діячі неодноразово висловлювали свою стурбованість атмосферою, що панує у військових підрозділах, моральним станом військовослужбовців, поширенням серед них аморальних явищ і виявляли значну активність у збільшенні своєї присутності в Збройних Силах.

Наполеглива й системна духовно-просвітницька та інша корисна релігійна робота сьогодні може стати потужним духовним потенціалом народу і війська в майбутньому. Чим досконалішою буде духовність мирного часу, тим потужнішими будуть духовні резерви нації.

Тому, на наш погляд, захист Батьківщини, створення професійного війська, духовне відродження армії (у тому числі й духовне управління армією), підготовка й виховання воїна-громадянина, піклування про військовослужбовців і членів їхніх родин – ось те коло проблем, на яких повинно будуватися реальне співробітництво армії й церкви. Результативність їхнього вирішення в сучасних умовах значною мірою буде визначатися не стільки релігійністю військовослужбовців, скільки здатністю церкви силою свого морального авторитету вплинути на:

- утвердження мудрої, миролюбної військової політики;
- створення переможної армії, здатної стримувати й запобігати небезпеці для України;
- гуманізацію бойових дій (у випадку миротворчих місій) і військової служби, що дозволить дбайливо ставитися до життя, дотримуватись прав і достоїнств захисника Батьківщини;
- загальне духовне відродження армії, пов'язане з релігійно-моральним вихованням, якісним вивченням власної історії, української військової думки, західної військової культури;
- поліпшення загального морального стану суспільства й армії, що не допускає легковажного ставлення до військової служби й виконання військового обов'язку.

Отже, розбудова та реформування національних збройних сил, потреба подальшого розвитку демократичних процесів у суспільстві вимагають поєднання духовних інтересів військовослужбовців з національно-державними, встановлення партнерських відносин між армією та церквою, активного пошуку та втілення адекватної часу моделі їх взаємодії. Відродження вітчизняних традицій, творче осмислення досвіду інших країн нададуть повною мірою сприяти соціалізації особистості військовослужбовця українських збройних сил.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Темко Г.Д. Основи формування системи виховання воїна в Україні у період утвердження державності (світоглядно-філософський аналіз). Монографія. – К.: Варта, 1977. – 288 с.
2. Ситник В. Духовно-гуманітарна політика у Збройних Силах України та шляхи її вдосконалення // Армія і духовність: свобода совісті та віровизнання. – К., 1995. – С. 13-19.
3. Горський А. Ігор Святославович // Батьківщина. – 1995. – № 8. – С. 52-56.
4. Православное воинство – армия и церковь. Полковой священник – главный организатор духовного, нравственного и патриотического воспитания военнослужащих русской армии. – <http://voskres.ru/army/index.htm>.
5. Жуков Г.К. Величие победы СССР и бессилие фальсификаторов истории. Полководцы. – М.: Роман-газета, 1994. – № 18. – С. 101.
6. Сталин И.В. О Великой Отечественной войне Советского Союза. – М.: Воениздат, 1949. – 143 с.
7. Ильин И.А. Родина. Русская философия. Православная культура / Составитель Е.С. Троицкий. – М., 1992. – С. 21-56.
8. Российский военный сборник. – Вып. 7: К познанию России. – М.: ГА ВС, 1994. – С. 156-197.
9. Меньшиков М. Молитва за Россию // Христоролюбивое воинство. – М.: Русский путь, 1997. – С. 9-10.
10. Куприн А. Юнкера // Собрание сочинений. – М.: Художественная литература, 1968. – Т. 6. – 257 с.

11. Коупленд Н. Психология и солдат / Пер. с англ. А.Т. Сапронова и В.М. Катеринича. – 2-е изд. – М., 1991. – 96 с.

12. Стрілецький В. Духовне виховання – це не тільки душепастирська робота // Народна армія. – 2002. – 8 серпня. – С. 6.

Матеріал надійшов до редакції 14.04.2005 р.

Лиманець А.А. Сотрудничество армии и церкви как фактор формирования духовности в украинском войске.

В статье раскрывается роль духовности в истории украинского войска и особенности сотрудничества армии и церкви в условиях трансформационных процессов в украинском обществе.

Limanets O.A. Cooperation of Army and Church as a Spirituality Shaping Factor in the Ukrainian Army.

The article deals with the role of spirituality in the history of the Ukrainian army and peculiarities of cooperation of army and church in conditions of transformative processes taking place in the Ukrainian society.